

УДК 930.253:94](477.74)“1919”

А. В. ХРОМОВ*

**ЖЕРТВИ “ЧЕРВОНОГО ТЕРОРУ” 1919 РОКУ
СЕРЕД ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ОДЕСИ**

(за документами Державного архіву Одеської області)

Публікуються документальні записи про смерть євреїв із метричних книг Одеського міського рабинату 1919 р., які стали жертвами “червоного терору” одеських чекістів.

Ключові слова: Одеса; євреї; “червоний терор”; метричні книги.

“Червоний терор”, як комплекс репресивних заходів більшовицького режиму, є однією з болючих тем історіографії пострадянських країн та краєзнавчих досліджень¹. Методи революційної боротьби більшовиків та діяльність одеських чекістів, яка здебільшого описана у спогадах очевидців подій², можуть шокувати читачів. Разом із тим, про перший період діяльності одеської Надзвичайної комісії в 1919 р. майже не залишилося архівних свідчень – при відході більшовиків з Одеси в серпні 1919 р. вагон із документами та архів комісії начебто згорів на залізничному вокзалі³. Суб’єктивність мемуарної літератури особливо помітна при дослідженні питання кількості та персоналій жертв. Так само тогочасна преса є малодостовірним джерелом щодо визначення кількості та прізвищ як чекістів, так і арештованих та закатованих. Журналістика була ангажована політичними групами та носила ознаки класової, національної, релігійної та іншої пропаганди, а в написанні прізвищ часто зустрічаються описки або свідомі недостовірності. За оцінками дослідників⁴, влітку 1919 р. одеська ЧК у рамках політики червоного терору втратила близько двох тисяч осіб. Незважаючи на те, що архів одеської ЧК так “зручно для чекістів” згорів, інші документи з фондів Державного архіву Одеської області можуть допомогти віднайти прізвища та імена закатованих чекістами одеситів.

До остаточного встановлення в 1920 р. влади більшовиків в Одесі записи актів цивільного стану (в т. ч. записи про смерть) фіксувалися в метричних книгах релігійних установ відповідних конфесій. Таким чином, єдиним достовірним джерелом для встановлення імен жертв терору є метричні записи, зокрема з метричних книг Одеського міського рабинату щодо закатованих одеситів іудейського віросповідання. Водночас, більшість злочинів прихильників комуністичної ідеї, вчинених

---

* *Хромов Анатолій Володимирович* – кандидат історичних наук, головний спеціаліст наукового відділу Управління наукового забезпечення політики національної пам’яті Українського інституту національної пам’яті.

у межах “боротьби із контрреволюцією та класовими ворогами” поза-судової Надзвичайної комісії носили неpubлічний характер, і жертви захоронувалися таємно, у т. ч. без відправлення необхідних обрядів служителями культу та фіксації актів смерті в метричних книгах. Така ситуація породжувала страх та плітки серед місцевого населення, не-навіть до більшовиків, яку активно використовували інші сторони конфлікту.

Після захоплення Одеси 23 серпня 1919 р. російськими білогвардійськими військами була створена спеціальна слідча комісія для розслідування злочинів ЧК на чолі з генерал-майором О. Кисловим⁵. Головною метою денікінської комісії було надати світовій громаді докази злочинів більшовиків, хоча й самі білогвардійці використовували методи терору щодо політичних супротивників. Разом із тим денікінцям вдалося скласти списки жертв деяких масових розстрілів, виявити трупи у підвалах ЧК, масові поховання у катакомбах та Олександрівському парку. Саме за документами слідчої комісії була озвучена вперше цифра про 2 тис. жертв, закатованих чекістами, не рахуючи вбитих при затриманні, втечі, тих які були розстріляні за рішенням суду або не дожили до вироку у тюрмі⁶. У серпні 1919 р. були внесені записи в метричні книги, зокрема Одеського міського рабинату, щодо масових розстрілів, що подаються нижче.

Таким чином, нами виявлено 19 записів про насильницьку смерть євреїв – мешканців Одеси в часи контролю цього міста більшовиками. 6 із них розстріляні у липні 1919 р. – у часи наростання хвилі “червоного терору”. 13 одеситів-євреїв були вбиті ще 13 травня 1919 р. Можливим поясненням є вбивство цих людей у т. зв. “День експропріації буржуазії”. Саме 13 травня 1919 р. більшовицька влада заявила про намір розстрілювати на місці всіх представників “заможних класів”, які відмовлялися заповнювати анкети із переліком предметів побуту, необхідних “трудовому народу”⁸. Вірогідно, що зазначені у метричній книзі люди були вбиті 13 травня 1919 р. саме більшовиками, але записи про смерть внесені туди вже 31 серпня 1919 р. за результатами роботи денікінської слідчої комісії. Таким чином, навіть всі ці 19 записів про насильницьку смерть, разом узяті, не складають й одного відсотка ймовірних жертв “червоного терору” в Одесі за період квітня–серпня 1919 р. Але подібні пошуки, на нашу думку, залишаються важливими незалежно від плину часу, адже “червоний терор” носить всі ознаки злочинів проти людності, які, як відомо, не мають строку давності.

Записи про смерть з метричної книги Одеського міського рабинату⁷

Серпень 1919 р.

№	№ записи	Где умер и погребен	Число и месяц		Лет	Болезнь или от чего умер	Кто умер
			Христианский	Еврейский			
1	2798	В Одессе	Август 29	Элуль 3	49	Расстрелян	Потомственный почетный гражданин, Петроградский первой гильдии купец Шая Лейбович (Исай Львович) Монозон . Расстрелян 24 июля и погребен 29 августа. 5 декабря, 10 декабря*
2	2799	В Одессе	Август 29	Элуль 3	46	Расстрелян	Одесский первой гильдии купец Шая-Лейзер Эльев Каминер . Расстрелян 24 июля и погребен 29 августа. 10 декабря
3	2800	В Одессе	Август 31	Элуль 5	41	Расстрелян	Московский второй гильдии купец Евза Литманович Богоров . Расстрелян 17 июля и погребен 31 августа.
4	2801	В Одессе	Август 31	Элуль 5	54	Расстрелян	Одесский второй гильдии купец Арон Янкель-Иосифович Шац . Расстрелян 17 июля и погребен 31 августа. 5 декабря

* Тут і далі окремим рядком йде дата, написана іншими чорнилами, вірогідно, відмітка про видачу свідоцтва про смерть.

№	№ записи Муж- ської	Где умер и погребен	Число и месяц		Лет	Болезнь или от чего умер	Кто умер
			Христиан- ский	Еврейский			
8	2850	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Сруль Крышталь
9	2851	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Самуил Боркун
10	2852	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Арон Гельбак 7 мая 1920
11	2853	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Борис Едвабник 7 мая 1920
12	2854	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Меер Гуральник
14	2856	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Ицхок Спектор

№	№ записи Муж- ской	Где умер и погребен	Число и месяц		Лет	Болезнь или от чего умер	Кто умер
			Христиан- ский	Еврейский			
16	2858	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Идель Гринберг
17	2859	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Яков Шарфштейн
18	2860	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Калман Крантман
19	2861	Убит 13 и погребен 14 мая в Одессе	Август 31	Элуль 5		Убит	Сруль Бурд

¹ *Зинько Ф. З.* Кое-что из истории Одесской ЧК. Одесса, 1989. 148 с.; *Файтельберг-Бланк В. Р., Савченко В. А.* Одесса в эпоху войн и революций. 1914–1920. Одесса, 2008. 336 с.; *Шкляев И. Н.* Одесская губчека как орган внесудебной репрессии//Записки історичного факультету. Одеса, 1997. Т. 5. С. 277–283; Чорноморська хвиля української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.: монографія/ Т. С. Вінцовський та ін. Одеса, 2011. 585 с.; Реабілітовані історією. Одеська область: Кн. 1/упоряд. Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. Одеса, 2010. 800 с.; *Шушко О.* Політичний терор в Одесі у квітні–серпні 1919 р.//Краєзнавство. 2015. № 1/2(90/91). С. 78–89.

² *Авербух Н. И.* Одесская “чрезвычайка”: большевистский застенок. Факты и наблюдения. Кишинев, 1920. 37 с.; *Омелянович-Павленко М.* Спогади командарма (1917–1920). Київ, 2007. 608 с.; *Керсновская Е. А.* Сколько стоит человек: Повесть о пережитом: в 6 т. и 12 тетрадях. Т. 1, тетради 1, 2: В Бессарабии; Исход, или пытка стыдом. Москва, 2000. 278 с.

³ *Шкляев И. Н.* Указ. соч. С. 280.

⁴ *Файтельберг-Бланк В. Р., Савченко В. А.* Указ. соч. 181 с.

⁵ Реабілітовані історією. Одеська область... С.24.

⁶ Красный террор в годы Гражданской войны: по материалам Особой следственной комиссии по расследованию злодеяний большевиков/под ред. Ю. Г. Фельштинского и Г. И. Чернявского. Лондон, 1992. С. 283–288.

⁷ Таблица укладена за документами Державного архіву Одеської області: Ф. 39. Оп. 5. Спр. 173. Арк. 45–58зв.

⁸ История СССР. Хроника великой страны. 1917–1991/сост. А. Сульдин. Москва, 2017. С. 47.

In the article published documentary records on the death of Jews based on metric books of Odessa Rabbinate of 1919, that became victims of the “red terror” of Odessa Extraordinary Commission (“chekisty”).

Key words: Odessa City; Jews; “red terror”; the metric books.